

Титаренко В. Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин в суспільстві. Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2013. – С.78-85

Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин в суспільстві.

В.Титаренко (м.Київ), к.філос.н., доцент,
науковий співробітник Відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

Анотація. В статті проаналізована методологія релігієзнавчої експертизи як складової прогнозування та механізму регулювання відносин в суспільстві. Визначено вимоги до суб'єкта релігієзнавчої експертизи, функції релігієзнавчої експертизи та її значення в суспільному і державному житті.

Ключові слова: релігія, релігієзнавча експертиза, експертологія, релігійна ситуація, експерт, експертолог, Експертна рада, об'єкт експертизи, суб'єкт експертизи

Аннотация. В статье проанализирована методология религиозной экспертизы как составляющей прогнозирования и механизм регулирования отношений в обществе. Определены требования к субъекту религиозной экспертизы, функции религиозной экспертизы и ее значение в общественной и государственной жизни.

Ключевые слова: религия, религиозная экспертиза, экспертология, религиозная ситуация, эксперт, экспертолог, Экспертный совет, объект экспертизы, субъект экспертизы.

Summary. The article analyzes the methodology of religious studies expertise as a component of prediction and mechanism of regulation of relations in society. Also defines the requirements for the subject religious studies expertise, function religious studies expertise and its role in public life.

Keywords: religion, religious expertise, expertology, the religious situation, the expert expertology, the Expert Council of the case the subject of examination.

Скасування на початку 90-х років минулого століття обмежень громадян на свободу віросповідання, визнання суспільної і екзистенційної цінності релігії, а також значимості соціального служіння церков створило новітні прецеденти принципів взаємовідношень держави і релігійних організацій. Конфесійні віровчення і ґрунтовані на них існуючі нині релігії – настільки різноманітні і, часом, суперечливі, що можуть ставати джерелом соціальної напруги, конфліктів

тощо. А відтак аналіз ідейно-цілісного комплексу релігійних вчень, який утримує в собі також елементи прогнозу відносно динаміки розвитку певного релігійного феномену, з одного боку, здатен захистити нові релігійні феномени від необґрунтованих звинувачень, а з іншого боку – здатні захистити і самих людей від негативних соціальних наслідків, які може мати той чи інший релігійний феномен.

Одним із найбільш актуальних правових інструментів, що дозволяють регулювати відносини як в середині суспільства, так між суспільством і державою є експертиза, а відтак актуальним, на нашу думку, постає розгляд і аналіз висхідного поняття «експертиза», похідного - «релігієзнавча експертиза» та методологічних основ здійснення наукової експертизи тощо.

В науковій літературі по прогнозуванню та експертизі описано низку методик, процедур і прийомів, призначених для підвищення точності експертних прогнозів. Серед російськомовних джерел – це праці О.Разуваєва, Ю.Сідельникова, К.Плетньова, А.Пчелінцева, І.Загребіної. В закордонні – це праці G.V. Bernstein, M.G. Cetron, N.C. Dalkey, O. Helmer та ін. В політичній експертизі і консультуванні розробкою методологічного забезпечення займалися С.Телешун, В.Горбатенко, О.Титаренко, І.Рейтерович, С.Вировий та ін. Значний здобуток у розвиток релігієзнавчої експертизи був зроблений науковцями Відділення релігієзнавства А.Колодним, Л.Филипович, П.Яроцьким, В.Єленським, О.Саганом, М.Бабієм, В.Климовим, П.Павленком та ін.

У дисертаційному дослідженні С.Качурової «Соціальна адаптація нових релігійних течій (філософський аналіз)» актуалізуються методологічні проблеми проведення релігієзнавчої експертизи, для вирішення якої, за визначенням автора: «Необхідно залучити весь релігієзнавчий потенціал», оскільки «в сучасному світі наявне історичне протистояння релігій трансформується в теоретичне, концептуальне» [1; С.23]. Однак, низкою дослідників релігії відзначається все зростаюча роль релігії, як потужної складової світової політики і детермінанти політичних конфліктів, коли суперечності навпаки – з теоретичної і концептуальної площини релігії зміщуються в бік практичної.

Назагал, поява протоформ експертного знання сягає ще часів античності, на що вказує й походження слова «експерт» від латинського *expertus* – «досвідчений». В найзагальнішому розумінні поняття означає – спеціаліст в якійсь сфері, який здійснює експертизу, а експертиза – дослідження якогось питання, що вимагає спеціальних знань, з наданням мотивованого висновку [8; С.704].

В основному думки спеціалістів збігаються у визначенні поняття експертиза, зокрема О.Разуваєв стверджує, що «...експертиза – це ґрунтоване на застосуванні спеціальних знань дослідження, здійснюване обізнаними в цій сфері особами (експертами), виконуване за дорученням зацікавлених осіб, з метою встановлення обставин, суттєвих ля прийняття правильних і ґрунтованих рішень, а також висновків по такому дослідженню» [6; С.9]. Експертизи проводяться практично в усіх сферах людської діяльності. Релігієзнавчий напрямок дослідження також включає в себе означений вид наукової діяльності.

На думку К.Плетньова, експертиза – це вивчення якихось питань, ґрунтоване на використанні людських знань і досвіду, яке здійснюється за певними правилами спеціально відібраними висококваліфікованими спеціалістами з метою забезпечення прийняття рішення з даного питання з залученням найповнішого об'єму необхідної і достатньої для цього інформації [3; С.10].

Однак, рівень методологічного забезпечення експертології на сьогодні залишається недостатньою і проблемною сферою. Тільки зараз починаються формуватися парадигми, створюється понятійний апарат, відбувається систематизація методів, які використовуються для отримання оцінок експертів. Експертологія є історично усталеною й динамічною в розвитку на основі суспільної практики системою знань про експертизу. Як міждисциплінарний науковий напрямок експертологія входить в комплекс наук про прийняття рішень, має свій понятійно-категоріальний апарат, загальні принципи й основи, пропонує рішення складних питань, які неможливо розв'язати в рамках інших дисциплін.

За словами Ю.Сідельникова: «Незважаючи на безсумнівні успіхи в області прогностики в Росії й дослідження майбуття за рубежом, дотепер відсутня система

строгих визначень ключових понять на стику прогностики й експертології, тобто там, де основним суб'єктом є експерт» [7; С.25].

Для нас постає актуальною акцентуація уваги на методології здійснення експертизи як складової прогнозування та механізму регулювання відносин в суспільстві. Розглянувши визначення експертології і експертизи, зупинимося на їх сутнісно-методологічному наповненні. В першу чергу, означимо, що суб'єктами експертології виступають юридичні й фізичні особи, які цілеспрямовано реалізують наступні функції:

- замовника експертизи або особи, що приймає рішення, на основі експертного висновку;
- організатора експертизи;
- технолога по експертизі (експертолога);
- носія спеціальних знань і практичного досвіду (експерта);
- розроблювача або творця об'єкта, представленого на експертизу.

Експертною діяльністю постає сукупність узгоджених дій усіх суб'єктів експертології з аналізу й оцінки об'єктів або процесів, що реалізують основні, вказані вище, цілі експертизи. Але чи завжди в практиці здійснення експертизи цілеспрямовано реалізуються означені функції – питання залишається відкритим. Як видається при прикладному аналізі нижченаведених релігієзнавчих експертиз, не завжди реалізується функція технолога з експертизи або експертолога, оскільки ним має бути фахівець, сфера діяльності якого становить собою пошук закономірностей в одержанні, аналізі й обробці експертних оцінок, дослідження принципів і створення правил організації експертизи, методик і технологій. Саме таких фахівців у релігієзнавстві бракує.

Розглянувши вище саме поняття «експертиза», зупинимося на суб'єкті експертизи, яким виступає «експерт» - маємо на увазі носія спеціальних знань і практичного досвіду, а також представника груп інтересів або організацій, який, у свою чергу:

- має об'єктивні й повні (у його розумінні) відомості про особливості й властивості зовнішнього об'єкта та рекомендації щодо кращих варіантів управлінських рішень, які стосуються даного об'єкта;

- незалежно від зовнішніх впливів й власної вигоди висловлює судження у сфері його спеціальних знань і практичного досвіду з поставлених перед ним питань;

- відповідає за свій експертний висновок, має права й обов'язками, які визначені відповідними нормативними документами;

- виконуючи спеціальну рольову функцію, включений у процес прийняття рішень, для того, щоб науково обґрунтувати їх [8; С.113-114].

Експерти, які здійснюють релігієзнавчу експертизу з необхідністю повинні володіти релігієзнавчими знаннями. Важливу науково-експертну діяльність в Україні здійснює Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Такий вид діяльності визначений у Статуті самого Інституту [9] (пункт 2.2.5.), а про вивчення і прогнозування змін релігійної ситуації йдеться в пункті 2 Постанови про створення Відділення релігієзнавства [4].

Відтак, автором було проведено експертне опитування щодо майбутнього очільника УГКЦ в 2011 році, у зв'язку з відставкою Предстоятеля українських греко-католиків кардинала Любомира Гузара. На поставлені запитання відповідали 15 експертів з України, з яких: з вищу світську освіту мають всі, духовну – 5, науковців серед опитуваних виявилось – 11, священників – 5, представник ЗМІ – 1. Вік експертів складав від 20 до понад 60 років, де від 20-30 років – 2, від 30-40 – 5, від 40-50 – 6, понад 60 – 2. Результати виявилися досить неочікуваними, оскільки нинішнього очільника УГКЦ - Святослава Шевчука ніхто не вивів у фаворити, натомість о.Возняка, як можливого претендента по пост глави церкви назвали 46% експертів, о.Дзюраха – 39%, о.Міляна – 16%, о.Меньока – 14%¹.

Отже, в данному випадку ми мали справу з прогножною думкою експертів, яка не віднайшла свого підтвердження в реальному житті. Звичайно, аксіоматично

---

¹ Анкета була розроблена у Відділенні релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України з метою з'ясування можливих перспектив розвитку УГКЦ у зв'язку із зміною її Глави та очікуванням адміністративних змін в Церкві в рамках дослідження «УГКЦ: сучасний стан та прогнози організаційних змін».

доказувати, що невиконання прогнозів не знімає необхідності прогнозування в принципі. Нас більше цікавить аналіз цього конкретного експертного дослідження на предмет виявлення недоліків в його методологічному забезпеченні.

Щонайперше, інформація, отримана в процесі експертного опитування ще не є готовою експертизою, вона повинна бути опрацьована і лише після цього її можна розглядати як рішення поставленого завдання. Це є важливим завданням для спеціаліста-експертолога, який був відсутній при виконанні даного експертного завдання.

Другою проблемою методологічного гатунку, на нашу думку, може виступати така загальнометодологічна проблема, яка «історична випадковість». Дійсно, важливою проблемою в прогнозуванні релігійної системи, як і в прогнозуванні суспільного розвитку, як зазначають В.Пантін і В.Лапкін є проблема «історичної випадковості» [2; С.17]. В житті суспільства як і в житті окремої людини може виникати низка випадковостей. Такі випадковості можуть бути пов'язані з загальною нестабільністю ситуації – так названим часовим виходом за межі стійкого розвитку. В такому випадку завдання полягатиме не в тому, щоб передбачити цю випадковість, а в тому, щоб спрогнозувати часовий інтервал, коли система може вийти за поріг стабільності. А таке завдання потребуватиме уточнюючого формулювання і може бути вирішеним в деяких випадках. В даному конкретному випадку релігієзнавчої експертизи відсутнім було будь-яке уточнююче формулювання. Але, як зазначають російські дослідники: «Хоча передбачати і прогнозувати випадковості майже неможливо, оцінювати деякі наслідки тих чи інших випадковостей при різних станах суспільної системи все ж таки реально. Крім того, для аналізу випадкових подій існує статистика, яка широко застосовується при аналізі соціального розвитку і його прогнозуванні [Там само – С.18].

Крім того, в здійсненні цього типу релігієзнавчої експертизи варто звернути увагу на дотримання методичних вимог. Перша з них - чи витримані вимоги до

групи експертів, як невеликої сукупності прямо або опосередковано взаємодіючих експертів, так звану «tres faciunt collegium»², яка:

- об'єднана загальною ознакою й (або) різновидом діяльності її членів і (або) ідентичними умовами (обставинами), в яких вони виявилися;
- має властивість саморозвитку;
- має ненульовий рівень згуртованості [7; С.121].

На основі аналізу складу опитуваних експертів можна виснувати, що члени групи не вважають себе включеними в цю сукупність і не сприймають себе як її частину, крім того відсутній означений вище ненульовий рівень взаємодії між ними, як і відповідальність один перед одним.

Наступна методична вимога полягає в тому, що будь-яка експертиза – це процес реалізації діяльності експертів з метою підготовки експертного висновку, а результуючою цієї діяльності повинен поставати експертний висновок – документ. В даному, конкретно розглядуваному прикладі, такий документ відсутній.

Експертне опитування, як зазначалося вище – не становить собою готову експертизу, а лише основу для подальшої роботи. Опитування експертів з приводу майбутнього очільника УГКЦ, для експертолога мало слугувати основою для підготовки прогнозу, щодо майбутнього вектору розвитку УГКЦ. Також опосередковано, на основі думок експертів, мала б розроблятися модель прогнозованого об'єкту чи процесу – необхідне доповнення у використанні експертних методів для прогнозування як складової частини процесу управління.

А тому третім методичним недоліком можна вважати відсутність, за визначенням Ю.Сідельникова: «...ЛПР (людей, що приймають рішення, а відтак – замовника прогнозу)» [Там само – С.128]. А, власне розширення числа суб'єктів, що беруть участь в розробці прогнозу, а також підхід до технології експертного прогнозування як до об'єкту системного аналізу – і складають головні умови підвищення якості експертного прогнозування. Твердження про те, що до об'єкту прогнозування потрібно підходити системно – давно не викликає ніяких

---

² «Трое складають колегію» - це положення римського права, сформульоване в «Дигестах» (XXCCVII, 56, 16), означає мінімальну кількість осіб, необхідну для утворення колегіальної установи або законності її засідань, або ж присутності як такої.

заперечень, а системність повинна виражатися в тому, що як вид діяльності експертне прогнозування є елементом загального процесу прийняття рішень.

Немає сенсу зупинятися детально на описуванні методів та інших системно-складових елементів технології одержання прогнозів безпосередньо на основі думок експертів та формулюванні загальних для прогностики і експертології закономірностей. Раніше існуючі методичні протиріччя розглянуті і частково вирішена проблема підвищення рівня якості соціально-економічних експертних прогнозів в низці наукових праць [1; 2; 3; 5; 7].

Звичайно, для підвищення якості рішень, прийнятих на основі експертних оцінок, необхідно використовувати цілу низку заходів, що сприяють цьому – на всіх етапах прийняття рішень. Ми притримуємося думки, що прогнозування, в тому числі й на основі думок експертів, є складовою частиною процесу управління [10; 11; 12].

Ускладнення релігійної ситуації призводить до того, що політики, управлінці не можуть не враховувати в своїй діяльності все нові й нові фактори, пов'язані з нею. Крім того, зміни в релігійній ситуації виявляються настільки динамічними, що поняття досвіду стає дедалі більше розмитим – ситуацій, які повторюються, стає все менше, а набутий від участі в певних подіях досвід виявляється в майбутньому малокорисним. Більше того, спроби використати старі напрацювання в нових ситуаціях без урахування змінних умов, все частіше виявляються досить невдалими. Дані обставини повинні з необхідністю спонукати політиків і управлінців шукати допоміжні інструменти для оптимізації своєї діяльності в релігійній сфері й віднаходити їх у вигляді носіїв спеціальних знань про релігійну ситуацію, здатних за допомогою наукових технологій трансформувати його в компетентний аналіз останньої, її прогноз і, найголовніше, в необхідне рішення, яке має за ним слідувати.

В Україні відсутня державна релігієзнавча експертиза, на відміну від Росії і Білорусі. В цьому можна вбачати незаперечний демократичний поступ, оскільки релігієзнавча експертиза повинна бути незалежною, а не державною, оскільки тоді стає можливим дотримання принципів незаангажованості і об'єктивності. Завдання

забезпечення релігієзнавчої експертизи покладено в Україні на Міністерство культури, «за участю релігійних організацій та відповідних експертів».

Положенням про Експертну раду з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій, затвердженим наказом міністерства культури України від 22.06.2012 № 668 передбачено, що Експертна рада - постійний консультативно - дорадчий орган, утворений у Міністерстві культури України для розгляду наукових рекомендацій, проведення фахових консультацій та вивчення проблемних питань, пов'язаних з формуванням та реалізацією державної політики у сфері релігії.

До основних завдань Експертної ради п.3 Положення віднесено, зокрема, сприяння проведенню в установленому порядку релігієзнавчої експертизи. Пропозиції та рекомендації Експертної ради (п.10 Положення) носять рекомендаційний характер. Проведення ж самої релігієзнавчої експертизи не входить до повноважень Міністерства культури України.

Отже, структурний підрозділ Міністерства – відділ експертно - аналітичної роботи та зв'язків з релігійними організаціями Департаменту у справах релігій та національностей не може виступати безпосереднім суб'єктом проведення релігієзнавчої експертизи.

На сьогодні чинним законодавством чітко не визначено підстави, конкретний порядок проведення релігієзнавчої експертизи, не окреслено коло осіб, повноважних на безпосереднє проведення експертизи, нормативно не закріплено форму експертного висновку.

Вищевикладене дозволяє нам резюмувати, що релігієзнавча експертиза може проводитись відповідними незалежними експертами, кваліфікація яких відповідає встановленим вимогам (згідно ст. 53 ЦПК, експертом може залучатися особа, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу»), а саме особи, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію експерта з певної спеціальності, з залученням членів Експертної ради з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій при Міністерстві культури України, які можуть також давати пропозиції щодо визначення шляхів, механізмів,

способів вирішення проблем, що виникають під час реалізації державної політики у сфері релігії.

Представники Міністерства культури України, які мають відповідний фаховий досвід (за згодою, на безоплатній основі) можуть бути залучені до забезпечення релігієзнавчої експертизи із врахуванням вимог ст. 19 Конституції України, якою визначено, що посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування повинні діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України.

У разі вирішення даної проблеми може бути розроблення, погодження і прийняття в установленому порядку постанови Кабінету Міністрів України, яка б врегулювала вищезазначені питання.

Відтак, визначення того, що пропозиції та рекомендації Експертної ради (п.10 Положення) носять рекомендаційний характер, певною мірою суперечить методологічним вимогам до експертизи, оскільки невиписаною залишається відповідальність експертів за свій експертний висновок – якими правами вони наділені і які обов'язки мають, яка відповідальність на них покладена. Крім того, рекомендаційний характер експертизи усуває участь експертів у процесі прийняття рішень, для того, щоб їх науково обґрунтувати.

Основні ж цілі експертизи, такі як: підвищення ступеня обґрунтованості прийнятих рішень на основі висновків експертів та контроль за дотриманням відповідності або встановлення відповідності між характеристиками об'єкта експертизи й вимогами (умовами, обмеженнями), передбаченими нормативними, нормативно-правовими й законодавчими документами різних рівнів – залишаються, на нашу думку, недосягнутими.

Релігієзнавча експертиза призначається, як правило з найбільш значимих питань суспільного і державного життя. Відносно проведення релігієзнавчої експертизи в Україні, то, за відсутності інституту державної релігієзнавчої експертизи, це питання знаходиться в правовому полі Департаменту у справах релігій та національностей. В службовій записці директора Департаменту у справах релігій та національностей (24.07.2012.№ 39567-12) викладені правові вимоги до

проведення та оформлення релігієзнавчої експертизи. Проведення ж самої релігієзнавчої експертизи не входить до повноважень Міністерства культури України. Отже, структурний підрозділ Міністерства - відділ експертно - аналітичної роботи та зв'язків з релігійними організаціями Департаменту у справах релігій та національностей не може виступати безпосереднім суб'єктом проведення релігієзнавчої експертизи.

В практичній площині здійснення релігієзнавчої експертизи доручається такому фаховому науковому підрозділу як Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди, де працюють спеціалісти з питань релігії і церковно-конфесійних відносин, відповідають вимогам, які висуваються до експертів.

Причини дефіциту професійних релігієзнавчих експертних кадрів полягають, на нашу думку, по-перше, в «розриві» між академічною наукою та прикладною діяльністю, по-друге, існує проблема відпливу інтелекту за кордон, внаслідок низького матеріально-фінансового забезпечення діяльності науковців та несприятливу ситуацію у системі освіти в Україні. Крім того, важливішою умовою розвитку прикладного релігієзнавчого аналізу та релігієзнавчої експертизи є формування міжнародного співтовариства релігієзнавців-експертів.

Таким чином, розвиток та інституціоналізація аналізу, прогнозування на основі експертизи і управління релігійною ситуацією залежить, на нашу думку, від наступних факторів:

- подолання розриву, який зберігається, між академічною наукою та практичним релігієзнавством;
- зростання рівня «попиту» уряду та інших суб'єктів релігійної ситуації на експертно-аналітичну продукцію такого ґатунку;
- вироблення культури стратегічного мислення політичної і управлінської еліти у прийнятті рішень в сфері питань, що стосуються релігійного життя українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Качурова С. Автореф. на здобуття наук.ступеню к.філос.н.: «Соціальна адаптація нових релігійних течій (філософський аналіз)» - К., 2002. – 23 с.
2. Пантин В.И., Лапкин В.В. Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века. – Дубна: Феникс+, 2006. – 448 с.
3. Плетнев К.И. Экспертиза в развитии экономики по инновационному пути: учебное пособие/К.И.Плетнев. – М.: Изд-во РАГС, 2006. - 38 с.
4. Постанова Президії Академії наук Української РСР про створення Відділення релігієзнавства Інституту філософії АН УРСР від 26.06.1991.
5. Прогнозирование будущего: новая парадигма/под. редакцией Г.Фетисова, В.Бондаренко. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2008. – 283 с.
6. Разуваев А.А. Экспертиза как средство повышения эффективности процесса правореализации (вопросы теории и практики): Автореф. дисс. к.юрид.н. – Саратов., - 2006. – 20 с. - с.9
7. Сидельников Ю.В. Системный анализ экспертного прогнозирования. – М., 2007. – 453 с.
8. Современный словарь иностранных слов: Ок. 20 000 слов. – Спб.: «Дуэт», 1994. – 752 с.
9. Статут Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, затверджений 25.03.2003.
10. Титаренко В. Новітні наукові парадигми в методології прогнозування та управління релігійною ситуацією в регіонах (деякі аспекти проблеми). Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій.//Мат.міжнар.наук.-практ.конференції 29-30 квітня 2019 р. – Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2010. – С.82-87.
11. Титаренко В. Методологічні аспекти прогнозування: релігієзнавчий контекст.// Актуальні проблеми релігієзнавства/Зб.наук.ст. і матеріалів учасників Всеукраїнської наукової конференції пам'яті Володимира Олександровича Пащенка. – Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка. – 2011. – С.181-186.
12. Титаренко В. Філософія прогнозування: особливості еволюційного підходу (філософсько-релігієзнавчий аналіз).// Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.- Вип.15 – 2011. – С171-177.